

یهودیان ایران

آشنایی دو ملت ایران و یهود، در حدود دو هزار و هفتصد سال پیش آغاز شد. در کتاب مقدس، به ویژه اسفراستر، دانیال، عزرا، نحمیا، و تواریخ ایام، شواهد تاریخی و لغوی در تأیید این آشنایی یافت می‌شود. در کتاب مقدس، نام شاهان ایران چون کورش، داریوش، خشایارشا و اردشیر و نیز القاب ایرانی آمده است و در تلمود، صدها واژه که ریشه ایرانی دارند، به چشم می‌خورد.

سنت‌های شفاهی متداول در میان یهودیان ایران و وجود مقابر انبیا و بزرگان در خاک ایران مانند آرامگاه دانیال در شوش، استر و مردخای در همدان، حبقو در تویسرکان و زیارتگاه ساره بت آشدر در نزدیکی اصفهان، سه یار دانیال (حنانیا، میثائل و عزریا) در قزوین، نشانگر قدمت سکونت یهودیان در ایران است.

یهودیان ایران را می‌توان قدیمی‌ترین اقلیت مذهبی این سرزمین دانست. آنان طی بیست و هفت قرن، حامل و حافظ فرهنگ اصیل ایران بوده‌اند، چرا که این قوم براساس سیاست‌های دولت آشور مبنی بر جلای وطن و کوچ اقوام مختلف، در حدود دویست سال قبل از مرگ کورش در سرزمین‌های پارسی زبان سکونت داشتند. کورش که در سال ۵۳۸ ق.م. بابل را فتح کرد، به یهود که حدود نیم قرن در اسارت به سر می‌بردند، آزادی بخشید و به آنان اجازه داد که دوباره به اورشلیم بازگردند و معبد خود را که توسط بخت‌النصر ویران و غارت شده بود، از نو بنا کنند؛ اما همه یهودیان بازنگشتند و عده‌ای از آنان در بابل ماندند و گروهی نیز به جنوب و مرکز سرزمین ایران هخامنشی کوچ کردند. یهودیان نیز به پاس بزرگواری کورش، به او لقب «مسیح خدا» دادند.

بدین ترتیب، یهودیان با تاریخی چهار هزار ساله، بیش از نیمی از دوران حیات تاریخی خود را در سرزمین ایران به سر برده‌اند. ایران همواره عرصه رشد و شکوفایی و جایگاه تلاش و کوشش این قوم بوده است. در زمان ساسانیان، شاپور دوم با کوچ دادن تعداد بسیاری از یهودیان از ارمنستان به ایران، جمعیت یهودی ایران را به شکل چشمگیری افزایش داد. منابع بسیاری، سپاهان (اصفهان کنونی) را پرجمعیت‌ترین شهر یهودی‌نشین آن عصر می‌دانند. برخی دیگر معتقدند اصفهان را که نام نخستین آن یهودیه بوده است، اسرای یهودی ساخته‌اند.

در دوره ساسانی، تقریباً در سراسر ایران، از نهاوند تا بلخ و از خوارزم تا سواحل خلیج فارس، یهودیان جوامع متشکل داشتند و به ظن قوی، از لحاظ زبان و فرهنگ، در میان ایرانیان حل شده یا در جریان حل شدن بودند. در آن زمان یهودیان ایران و بابل، دارای سه آکادمی مهم دینی به نام‌های «سورا»، «نهردها» و «پومبیتا» بودند که آکادمی‌های نهردها و پومبیتا در

قرن دهم میلادی (دوره عباسیان) به بغداد منتقل شد. در این آکادمی‌ها، آموزش علوم دینی یهود، خصوصاً آموزش تورات از اهمیت خاصی برخوردار بود، چنان که در مدرسه سورا بود که «راب اشی» به مطالعه، گردآوری، تألیف و تلفیق تمام تفسیرها، مباحث و رسالاتی که به نام تلمود به کتاب میشنا افزوده شده بود، مشغول شد و «تلمود بابلی» را تألیف کرد. تمامی این شواهد تاریخی، نشان‌گر آن است که یهودیان ایران از اعصار قدیم، جزء لاینفک جامعه ایرانی بوده‌اند. در حال حاضر، جمعیت یهودیان در ایران، حدود ۲۵ تا ۳۰ هزار نفر برآورد می‌شود که حدود ۱۵ هزار نفر از آنان در تهران و بقیه به ترتیب جمعیت در شیراز، اصفهان، کرمانشاه، یزد، کرمان، رفسنجان، بروجرد و ارومیه ساکن هستند. علاوه بر این، در سایر شهرهای ایران نیز تعدادی خانوار یهودی سکونت دارند.

یهودیان در تهران، دارای مدارس اختصاصی هستند که عبارتند از دو مدرسه دخترانه راهنمایی و ابتدایی. در شیراز نیز یک مدرسه اختصاصی با حضور مختلط پسران کلیمی و غیرکلیمی دایر است.

کلاس‌های فوق‌العاده آموزشی رسمی با کتاب‌های تعلیمات دینی یهود در شیراز، اصفهان، کرمانشاه، یزد، کرمان، بروجرد و رفسنجان برگزار می‌شود. در مجموع، تعداد دانش‌آموزان یهودی ایران حدود ۲۵۰۰ نفر برآورد شده است. شایان ذکر است که وجود مدارس اختصاصی کلیمیان، به خاطر آن نیست که دانش‌آموزان کلیمی فقط حق دارند در این مدارس تحصیل کنند، بلکه آنان آزاد هستند که در سایر مدارس نیز تحصیل کنند دانشجویان کلیمی نیز که تعداد آن‌ها بالغ بر ۱۰۰ نفر است، آزادانه در کلیه دانشگاه‌های دولتی و غیردولتی و در همه رشته‌ها از قبیل پزشکی، مهندسی، علوم انسانی و پایه و هنر، مشغول تحصیل هستند.

یهودیان تهران دارای یک انجمن با انتشارات خاص یهودی، کتابخانه مرکزی و مرکز کامپیوتر هستند. سرای سالمندان یهود، بیمارستان دکتر سپهر، گورستان کلیمیان در منطقه خاوران و ۲ مهدکودک، از دیگر مکان‌های خاص یهودیان است. از دیگر مراکز فرهنگی یهودیان می‌توان از سازمان جوانان یهودی، سازمان دانشجویان و سازمان بانوان نام برد. این مراکز عمدتاً قبل از انقلاب اسلامی تأسیس شده‌اند و در سال‌های اخیر، سازمان‌دهی مجدد یافته‌اند. تعداد اعضای این سازمان‌ها از ۱۰۰ تا ۵۰۰ نفر متغیر است و فعالیت‌های آن‌ها شامل اجرای برنامه‌های علمی، دینی و فرهنگی است که هدف ارتقای سطح فکری و انسجام جامعه یهودی را دنبال می‌کنند. در تهران ۵ مرکز فعال است و در شهرهای اصفهان و شیراز نیز شعبه‌هایی از آن‌ها فعالیت می‌کنند.

یهودیان ایران دارای یک مجله به نام «افق بینا» هستند. این نشریه به عنوان ارگان انجمن کلیمیان تهران، حدود ۴ سال است که به اطلاع‌رسانی فرهنگی می‌پردازد و منعکس‌کننده فرهنگ یهودی ایران و جهان و نیز مواضع سیاسی - اجتماعی جامعه یهودیان ایران است.

مرکز کامپیوتر انجمن کلیمیان نیز علاوه بر برگزاری کلاس‌های آموزش علوم کامپیوتری، به طراحی نرم‌افزارهای ویژه یهودیان می‌پردازد. از جمله تولیدات این مرکز، می‌توان به طراحی فونت عبری، نرم‌افزار فارسی مزامیر داود، تقویم و ساعات شرعی نمازهای یهودیان اشاره کرد.

در زمینه ورزش، یهودیان تهران در باشگاه ورزشی گیور، در رشته‌های فوتبال، والیبال، بسکتبال و تنیس روی میز به فعالیت‌های ورزشی می‌پردازند. این باشگاه همچنین متولی کلاس‌های ورزشی، برگزاری مسابقات داخلی و نیز مسابقه بین گروه‌های غیرمسلمان ایرانی است و از همکاری مربیان یهودی و غیریهودی بهره می‌برد. سازمان بانوان یهود نیز در زمینه ورزش بانوان با این باشگاه همکاری دارد. در شهرستان‌های یهودی نشین برحسب تعداد جوانان، تیم‌های ورزشی شکل گرفته‌اند و گاه با جوانان یهودی تهرانی همکاری می‌کنند.

یهودیان ایرانی همواره دوشا دوش دیگر هموطنان خود، چه در امر سازندگی و چه هنگام جنگ و یا بلایای طبیعی، به کشور خود خدمت کرده‌اند. در دوران جنگ تحمیلی، یهودیان با اعزام جوانان، پزشکان و پرستاران به جبهه‌ها، در دفاع مقدس مشارکت کردند و شهدایی را نیز تقدیم کشور کردند. کمک‌های نقدی و غیرنقدی این جامعه به جبهه‌ها و به هنگام بلایای طبیعی، از دیگر خدمات آنان به ملت و سرزمین خود بوده است.

فعالیت‌های سیاسی این جامعه نیز حول سه محور مرجع دینی یهودیان، نماینده آنان در مجلس شورای اسلامی و هیئت مدیره انجمن کلیمیان تهران متمرکز است. هر گونه اعلام موضع یا پیگیری مسائل حقوقی، سیاسی و اجتماعی جامعه یهودی، از طریق نهادهای مذکور صورت می‌گیرد. شایان ذکر است که طبق قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، یکی از نمایندگان مجلس شورای اسلامی باید از جامعه یهودیان باشد.

فعالیت‌های مذهبی

کنیسا که در عبری، «بت هکنست» نام دارد، در لغت، به معنای «خانه اجتماع» است و محل عبادت و تجمع مذهبی یهودیان محسوب می‌شود. در زمان برپایی معبد بیت‌المقدس، مرکز عبادت و اجرای مراسم مذهبی، معبد بود و البته دعا یا نمازهای شخصی غیر از این محل، در هر مکانی قابل اجرا بود. پس از ویرانی بیت‌المقدس در حدود دو هزار سال پیش،

کنیساها به عنوان عبادتگاه و محل اجرای آیین و نمازهای دینی و نیز مکان تجمع جهت شنیدن موعظه‌ها و تعالیم دینی و حل و فصل مشکلات اجتماعی به کار می‌رفتند.

اجزای اصلی هر کنیسا، عبارتند: از صحن زنان و مردان، محل قرار گرفتن طومارهای تورات، و محل قرائت و نمازها توسط پیش‌نماز.

در ایران، قدمت کنیساها در محله‌های یهودی‌نشین مربوط به آغاز اسکان ایشان در آن مکان است. در تهران ۱۶ کنیسا وجود دارد. قدیمی‌ترین کنیساها، با توجه به سکونت اولیه این جامعه در مناطق جنوبی، در محله عودلاجان (خیابان مصطفی خمینی) قرار دارند و کنیسای «حاداش» دارای قدیمی‌ترین و جالب‌ترین معماری داخلی کنیساها شهر است. پس از نقل مکان این جامعه به مناطق مرکزی و پراکندگی آنان در سایر نواحی، کنیساها جدیدتری ساخته شد که نمونه آن، کنیسای یوسف‌آباد واقع در خیابان سیدجمال‌الدین اسدآبادی است و بزرگ‌ترین و زیباترین کنیساها تهران است.

در هر کنیسا، معمولاً یک روحانی علاوه بر پیش‌نماز، به اداره مراسم می‌پردازند؛ هر چند که وجود آنان ضروری نیست و طبق احکام یهود، هر گاه ده نفر مرد یهودی گردهم آیند، می‌توانند مراسم را به شکل جماعت و به طور کامل انجام دهند. در ایران، یک مرجع دینی روحانی به نام «خاخام یوسف همدانی کهن» تمام یهودیان ایران را رهبری می‌کند. در هر کنیسا، یک یا چند پیش‌نماز دائم یا موقت حضور دارند. ضمن آن که معمولاً افرادی آگاه به اصول دینی، به راهنمایی مردم در کنیسا می‌پردازند. معمولاً در سخنرانی‌های مذهبی روزهای شنبه در کنیساها، تعالیم عام مذهبی به مردم آموخته می‌شود. تربیت روحانیان دینی عمدتاً از طریق مطالعات شخصی یا آموزش‌های فرد به فرد صورت می‌پذیرد. در مقاطعی خاص، جلسات ویژه‌ای به عنوان سمینار دبیران دینی یا جلسات قرائت و تفسیر تورات، تلمود و احکام شرعی تشکیل می‌شود. هدایت کلی این تعالیم و پاسخ‌گویی شرعی، برعهده مرجع دینی یهودیان است و در کنار آن، واحد کمیته فرهنگی انجمن کلیمیان همکاری دارد.

یهودیان از نظر اجرای آداب و رسوم دینی، به دو دسته تقسیم می‌شوند: «سفارادی» و «اشکنازی». یهودیان سفارادی بیشتر در حوزه تمدن اسلامی و یهودیان اشکنازی بیشتر در غرب و در حوزه تمدن مسیحی زندگی می‌کنند. اصول دینی یهود به طور کامل مورد قبول علما و پیروان هر دو گروه است و فرد یهودی متعلق به یکی از دو جامعه، می‌تواند آزادانه به جامعه دیگر رفته و طبق مراسم آن گروه عمل کند.

کلیمیان ایران به طور کلی متعلق به گروه سفارادای و پیرو علمای اسپانیا (و بغداد در سده اخیر) هستند، اما به علت تعالیم روحانیانی که در سده اخیر از اروپا (بخصوص پس از جنگ جهانی اول) به ایران آمدند، آداب و رسومی از یهودیان اشکنازی نیز در رفتار مذهبی آنان به چشم می خورد.

اعیاد و مراسم مذهبی

در تورات، سه عید «پسح»، «شاووعوت» و «سوکوت» به شرح زیر، به یهودیان اعلام شده است:

- عید پسح : به مناسبت سالگرد خروج بنی اسرائیل از مصر برگزار می شود. مدت این عید، ۸ روز است. یهودیان در این ایام، نان فطیر (مصا) می خورند و مراسم ویژه‌ای در کنیساها برپا می کنند. در ۲ شب اول این عید، سفره مخصوص تدارک دیده می شود و وقایع خروج از مصر در کنار سفره قرائت می شود. این عید معمولاً در فروردین و گاه در اوایل اردیبهشت واقع می شود (۱۵ ماه عبری نisan). ۲ روز اول و ۲ روز آخر این عید، تعطیل شرعی است.

- عید شاووعوت : به مناسبت اعطای تورات (ده فرمان) به بنی اسرائیل در کوه سینا (طور) برگزار می شود. مدت آن ۲ روز است و شب اول آن را معمولاً مردم در کنیساها تا صبح بیدار می مانند و به قرائت تورات و متون مذهبی می پردازند. این عید در خرداد یا اواخر اردیبهشت واقع است (۶ ماه عبری سیوان) و هر ۲ روز آن، تعطیل شرعی است.

- عید سوکوت و شمینی عصرت: این عید به یادبود اقامت بنی اسرائیل در بیابان سینا و نیز پایان یک سال قرائت تورات برگزار می شود. مدت آن ۹ روز است و در ۷ روز اول آن، یهودیان معمولاً سایبانی به نام «سوکا» در فضای باز می سازند و در آن ساکن می شوند. ۲ روز آخر، جشن تورات در کنیساها برگزار می شود. ۲ روز اول و آخر این عید نیز تعطیل شرعی است. زمان آن اواخر شهریور یا نیمه اول مهر (۱۵ ماه عبری تیشری) است.

علاوه بر این سه عید، یهودیان اعیاد و مراسم دیگری نیز دارند که بدین شرح است:

- روش هسانا (سال عبری): این جشن در ۲ روز اول سال نو عبری با قرائت دعاهای ویژه در کنیساها برگزار می شود. در هر ۲ شب این عید، سفره ویژه‌ای تدارک دیده می شود و دعاهایی به خوراکی‌ها خوانده می شود. زمان آن قبل از عید سوکا و معمولاً در نیمه دوم شهریور یا اوایل مهر (اول ماه تیشری) است و هر دو روز آن تعطیل شرعی است.

- روز توبه (یوم کیپور): طبق دستور خداوند در تورات، یهودیان در دهم ماه تیشری، یک شبانه روز کامل روزه می‌گیرند و در کنیساها، نمازهای خاص طلب توبه و بخشایش به جای می‌آورند. این روز (علاوه بر روزهای شنبه) مقدس‌ترین روز تقویم سالانه یهود است و همه یهودیان در این روز از نظر کاری تعطیل هستند. زمان آن اواخر شهریور و یا اوایل مهر است.
 - جشن حنوکا: این جشن به مدت ۸ روز به مناسبت فتح دوباره معبد بیت‌المقدس در دو هزار سال پیش برگزار می‌شود. یهودیان، در طول شب‌های این جشن، شمع روشن می‌کنند. زمان آن در آذر (۲۵ ماه عبری کیسلو) است.
 - جشن پوریم: به مناسبت ابطال حکم قتل‌عام یهودیان در ایران باستان (۲۳۰۰ سال پیش) برگزار می‌شود. زمان آن در اسفند ماه (۱۴ ماه عبری ادار) واقع است.
 - جشن ایلانوت: این جشن به نام سال نو درختان در همین ماه برگزار می‌شود و رسم است که بر میوه‌های مختلف، دعا می‌خوانند (۱۵ ماه عبری شواط).
 - روزه‌ها: علاوه بر روزه بزرگ (یوم کیپور) در چهار هنگام از سال، به مناسبت ویرانی معبد بیت‌المقدس و یک روز نیز قبل از جشن پوریم، روزه گرفته می‌شود.
- اماکن زیارتی کلیمیان ایران
- آرامگاه استر و مردخای (همدان): استر، ملکه یهودی دربار خشایارشا و مردخای، از پیامبران یهود در ۲۳۰۰ سال پیش بودند. مقبره آن‌ها در مرکز شهر همدان، از آثار تاریخی و توریستی به شمار می‌رود و مهم‌ترین زیارتگاه دینی یهودیان ایران است. جشن پوریم به یادبود وقایع وارده بر یهودیان در زمان این دو تن برگزار می‌شود.
 - آرامگاه حبکو نبی (تویسرکان): حبکو از انبیای بنی‌اسرائیل در ۲۲۰۰ سال پیش است که کتاب نبوت وی، جزء کتاب‌های عهد عتیق است. آرامگاه وی در تویسرکان از توابع همدان واقع است و مورد احترام یهودیان و مسلمانان است.
 - آرامگاه دانیال نبی (شوش دانیال): دانیال از انبیای بنی‌اسرائیل بود که حدود ۲۲۰۰ سال پیش در دربار ایران اقامت داشت و شرح نبوت و معجزات وی در بخشی مستقل در مجموعه کتاب‌های عهد عتیق مندرج است. آرامگاه وی که به روایتی، توسط امام علی شناسایی شد، در شوش از توابع دزفول واقع شده و بسیار مورد توجه مسلمانان است.
 - زیارتگاه بی بی خاتون یا ساره بت آشر (اصفهان): طبق روایتی یهودی، ساره از نوادگان حضرت یعقوب، در مکانی در حومه شهر اصفهان متجلی شده است و به همین مناسبت، زیارتگاهی به نام او در نزدیکی شهر اصفهان بنا شده و جمعی از یهودیان ایران این مکان را زیارت می‌کنند.